

JAK TOMU OPRAVDU BYLO SE SOVĚTSKOU POMOCÍ V MNICHOVSKÉ KRIZI (II)

Ivan Pfaff (Heidelberg)*

Na jaře 1937, krátce po moskevské nótě do Paříže o sovětských námořních a leteckých transportech jen do Francie, byla už v plném proudu nacistická intrika, směřující přes Beneše do Moskvy proti Tuchačevskému a sovětské generalitě (jak a proč sedl Beneš této intrice na lep by byla jiná kapitola). O údajné konspiraci sovětského vrchního velení s Berlínem informoval Beneš 10. května 1937 i francouzského premiéra Bluma, jehož zapřisahal, aby ve vztazích k sovětskému generálnímu štábu „zachovával nejvyšší opatrnost“, protože jeho vedení „udrží podezřelé kontakty s Německem“.¹ Proto také sovětské naléhání v Paříži na zjištění povahy a metody francouzské pomoci jako předpokladu koordinace s pomocí sovětskou nemohlo se právě v létě 1937 setkat s pozitivní odezvou. Čs. vrchní velení však dlouho nechápalo „aféru Tuchačevského“ jako těžké znehodnocení Rudé armády. Teprve lavina masových čistek v celém sovětském velitelském sboru vnesla do čs. politiky obavy z vnitřního rozkladu Rudé armády, ze ztráty její operační síly i její akceschopnosti, z její bezmocnosti k ofenzivnímu úderu, z taktické i strategické nezkušenosti nových mladých velitelů. Interpretace sovětských vojenských historiků i memoáry sovětských generálů prokázaly poměrně nedávno, že decimace sovětského velitelského sboru byla jednou z centrálních příčin těžkých porážek Rudé armády v letech 1941-42 a že ve výzbroji nebyl SSSR připraven na válku ještě ani v létě 1942.²

Až čs. vojenská mise, vyslaná do SSSR k přezkoumání situace v Rudé armádě, vrátila se v půli října 1937 s alarmující bilancí: slabiny ve velení, strategii, taktice; zastaralá výzbroj; nedostatek moderních speciálních zbraní, zvlášť technických, jakými čs. armáda dávno disponovala. Praha se horečně snažila až do podzimu 1938 vyrovnat znehodnocení Rudé armády „vysokými dodávkami speciálních zbraní z čs. zbrojovek, kterých sovětská armáda zvlášť potřebovala“ a ještě v červenci 1938 uzavřel SSSR se Škodovkou smlouvu o dovozu chybějících či neuspokojivých těžkých zbraní podle doporučení čs. hlavního štábu.³ 21. ledna 1938 byly podepsány

* První část viz *Svědectví* 56, str. 566.

¹ Les événements..., op. cit., I, 128-129.

² A. Někrič, Genickschuß: die Rote Armee am 22. Juni 1941, Wien Frankfurt Zürich 1969; G. K. Žukov, Erinnerungen und Gedanken, Stuttgart 1969; Pj. Grigorenko, Der sowjetische Zusammenbruch 1941, Frankfurt 1970. Odhady ztrát sovět. velitelského sboru od května 1937 do května 1938 se pohybují kolem 65 % všech vyšších, 15 % všech nižších důstojníků, některé dospívají až k 50 % celého velitelského sboru.

³ E. Beneš, Paměti, op. cit. 68-69; Z. Fierlinger, Ve službách ČSR, I, Praha 1947, 71-73, 87-89.

dohody o dodávkách zbrojního materiálu, 2. února 1938 další dohoda o licenci Škodovky na výrobu těžkých děl v SSSR a o dodávkách výrobních zařízení pro sovětský zbrojní průmysl.⁴ Kdyby to nebylo tragické, muselo by působit groteskně, že malý ohrožený stát musel oslabovat vlastní válečný potenciál aby pomohl modernizovat a vyzbrojit armádu oné velmoci, která mu měla poskytnout nejúčinnější pomoc. Od prosince 1937 ostatně prohlubovaly čs. skepsi souhlasné výstrahy západních pozorovatelů před spoléháním na Rudou armádu a její problematickou hodnotou.⁵

Na přelomu let 1937 a 1938 Beneš několikrát zjišťoval, že SSSR přednostně soustřeďuje svůj zájem na vnitřní věci, a zahraničně politické otázky, v nichž by se měl exponovat, odsunuje do pozadí.⁶ Právem: tak v sovětských protestech proti kritice moskevských procesů v čs. tisku ozývají se koncem ledna 1938 tóny distancování Moskvy od závazků vůči ČSR a přehodnocení dosavadního oficiálního vztahu s poukazem na „jiné alternativy“.⁷ Jaké alternativy to byly, naznačil Beneš nadějí, že „sblížení mezi Německem a Ruskem na sebe dá ještě dlouho čekat, protože by bylo tím nejhorším, co by se mohlo Evropě stát. Neznamenalo by nic méně... než rozdělení Evropy v zájmové sféry“.⁸ Skeptické hodnocení Rudé armády po čistkách určovalo ostatně i negativní přijetí Benešovy iniciativy v Paříži v únoru 1938: pod dojmem Hitlerovy čistky ve vedení německé armády i diplomacie (4.2.1938) a v očekávání anšlusu Rakouska podnikl Beneš v Paříži 11.-16. února za podpory čs. generality poslední pokus, „aby se z paktu se Sověty vytěžilo co nejvíce“; jeho dotaz, zda se francouzská vláda „nedomnívá, že je nejvyšší čas přezkoumat a konkretizovat franko-čs. postoj k sovětskému generálnímu štábu“, nenalezl však v Paříži žádný ohlas.⁹

Po anšlusu Rakouska (13.3.1938) zesílila Praha tlak na Bukurešť v otázce sovětského průchodu a zvlášť přeletu sovětských letadel, zakoupených Československem,¹⁰ a také Paul Boncour vyvíjel nátlak na rumunského vyslance v Paříži v téměř směřu.¹¹ Jeho naléhání narazilo na ostrý odpor ve

⁴ Depeše z 2.2.1938, Moskva 1938 — došlé č. 62, AMZV; 27 II 2 — hl. štáb. 1938 I — Vojen. histor. archiv Praha.

⁵ Osuský Kroftovi, Paříž 11.12.1937, Kab. 1937, č. 5228, AMZV; Kroftova cirkulár. depeše ze 14.12.1937, in: *V. Král*, Das Abkommen von München, Praha 1968, č. 7, str. 61; Chilton Halifaxovi, Moskva 19.4.1938, Documents of British Foreign Policy (DBFP), III 1, 161; Halifax Newtonovi do Prahy, Londýn 2.5.1938, tamtéž, 236; Ripkova zpráva o jednání s Churchillem a Labour Party v Londýně 21.-26.6.1938, Kab. 1938, č. 2819, AMZV.

⁶ Bulhar. vyslanec v Praze 27.12.1937 a 7.2.1938 do ústředí, fond MZV, Ústř. stát. histor. archiv Sofia.

⁷ Kroftův záznam o rozhovoru s Alexandrovským z 27.1.1938, III 1260, č. 15661, AMZV.

⁸ Němec, vysl. Papen Hitlerovi, Videaň 1.12.1937, ADAP, D II, č. 25, str. 51.

⁹ Les événements, op. cit. I, 95; *K. Lisický*, Čs. cesta k Mnichovu, III, Londýn 1956, 24, 37.

¹⁰ AMZV do Bukurešti 16.3.1938, odeslané 1938, č. 245, AMZV.

¹¹ Vysl. Cesianu ministru Antonescovi, Paříž 20.3.1938, 71 38 C 7, Vol. I, Arch. rumun. ministerstva zahraničí, Bukurešť.

Varšavě; ale povážlivější než polský pokřik byla sovětská pozice sama: aspoň německá ambasáda v Moskvě hlásila počátkem dubna, že Sověti odmítají v otázce průchodu jakoukoli iniciativu a že Litvinov trvá na tom, že průchod musí prosadit u Rumunů Francie a ČSR za Moskvu, jež se v tom sama nebude vůbec exponovat.¹² Co horšího: právě v důsledku anšlusu Rakouska začala Moskva nápadně zdůrazňovat vazbu sovětské pomoci na Francii, odmítat odpověď na otázku, jak by svou pomoc realizovala, a otázku vlastní pomoci i při zásahu Francie vůbec odsouvat stranou. Alexandrovskij ujišťoval sice v Černínském paláci už v den anšlusu, že SSSR v případě rozšíření nacistické anexe i na ČSR splní své závazky,¹³ a ještě 15. března prohlásil Potěmkin Fierlingrovi „krajně kategoricky“, že v případě francouzské pomoci proti nacistickému útoku na ČSR „učini Sovětský svaz totéž“.¹⁴

Ale už 17. března zatroubil Litvinov na ústup. Vystoupil s veřejným prohlášením nikoli konkrétně na obranu Československa, ale všeobecně na obranu kolektivní bezpečnosti:

„Je nutno svolat mezinárodní konferenci velmocí a zainteresovaných států k zachování míru: musí se zahájit společná kolektivní jednání s jinými mocnostmi v rámci Společnosti národů nebo mimo ni k ujednání praktických opatření a vydat výzva ke všem státům, aby zaujaly jednoznačný postoj ohledně problému kolektivní záchrany míru.“

Na otázku, zda SSSR „bude v případě potřeby i sám jednat“, odpověděl Litvinov „vyhýbavě a odkázal na úsilí o dosažení kolektivní akce“.¹⁵

Sovětské vystoupení ze 17. března je příkrým přerývem: Litvinovův požadavek, aby se čs. problém řešil mezinárodní konferencí, a jeho důraz na zajištění kolektivní bezpečnosti bez sebemenší zminky o alianční ose Paříž-Praha-Moskva uvádějí v sovětské politice zásadní přelom ústupem od *bilaterální*, resp. *trilaterální* spojenecké smlouvy a přechodem k *multilaterálnímu* kolektivnímu či konferenčnímu řešení mimo rámec trojstranného paktu. A tento návrh na kolektivní akci jako náhražku spojeneckého paktu podala Moskva s vědomím, že k ní vůbec nemůže dojít: kolektivní bezpečnost ležela v troskách už od 7. března 1936 a fórum Společnosti národů ozřejmovalo už habešským a španělským precedentem svou naprostou neúčinnost jako východisko mezinárodní kooperace k zastavení agrese. A opravdu také už 4. dubna odhadovala německá ambasáda v Moskvě, že Litvinov „si chce jen opatřit alibi, aby SSSR v případě nutnosti nemusel podporovat ČSR“, a dospívala k závěru, že „v žádném případě nebylo dosud řečeno, že SSSR se postaví za Československo všemi svými mocens-

¹² Tippelskirch — AA, Moskva 4.4.1938, Polit. Abt. III, Pol. 3 Rumänien-Russland, Bd. 1, PAAA Bonn.

¹³ Kroftův záznam o přijetí Alexandrovského 13.3.1938, Kab. II — 40094 38, AMZV.

¹⁴ Fierlinger Kroftovi, Moskva 15.3.1938, Moskva 1938, došlé č. 207, AMZV.

¹⁵ Tippelskirch — AA, Moskva 17.3.1938, ADAP, D II, č. 92, str. 141-142.

kými prostředky".¹⁶ Také francouzský velvyslanec v Moskvě šířil v Paříži názor, že Rudá armáda není vůbec schopna ofenzivního postupu mimo hranice SSSR.¹⁷ Zatímco Blum uložil francouzským zástupcům v Bukurešti a ve Varšavě užití „nejsilnějšího myslitelného tlaku“ k tomu, aby Polsko i Rumunsko umožnily sovětský průchod aspoň svou pasivitou,¹⁸ zahájil Coulondre v Moskvě 12. dubna porady s Litvinovem: požadoval na Sovětech dost imperativně, aby zahájili okamžité jednání s Prahou o specifikaci sovětské pomoci i jejích cestách, jeho neodbytné dotazy po formě a metodě sovětské pomoci se ale setkaly se silnými rozpaky, stejně jako jeho naléhání na dohodu mezi Moskvou a Prahou a mezi Bukureští o povolení masového sovětského přeletu přes Rumunsko do ČSR.¹⁹ V otázce sovětského průchodu Rumunskem pronikly do Berlína pověsti o údajných přímých jednáních sovětsko-rumunských, která měla být zahájena 8. dubna za franko-britské asistence: rumunský zahraniční ministr Comnen všale tato tvrzení kategoricky dementoval s tím, že jednání se „v dohledné době“ ani nedají očekávat.²⁰ Že nešlo jen o taktiku vůči Berlínu, prokázala konference Stalina s Litvinovem, Molotovem, Vorošilovem, Kaganovičem a pražským vyslancem Alexandrovským v Kremlu 22.-27. dubna, na niž Alexandrovskij doporučoval, aby se konkrétní jednání o průchodu vůbec nezačalo s odůvodněním, že je nepřijatelné, aby SSSR činil teritoriální koncese Rumunsku jen proto, aby mohl poskytnout pomoc „francouzskému bezpečnostnímu systému ve střední Evropě“:²¹ Pro sovětskou pozici po 17. březnu je charakteristické, že místo o obraně Československa se mluví o „francouzském systému ve střední Evropě“, tedy v kategorii, která zněla „imperialisticky“.

9. května položil pařížský zahraniční ministr Bonnet v Ženevě Litvinovovi otázku, zda a jak je SSSR připraven splnit svůj spojenecký závazek vůči ČSR, a dostal příznačnou odpověď: protože sovětská pomoc je vázána na Francii, splní-li své závazky ona, SSSR ji bude „následovat“; Rudá armáda by šla přes Polsko nebo Rumunsko, ale jedině za jejich předchozího souhlasu, který musí prosadit Francie.²² I v případě plnění paktu Francií by tedy *sovětská pomoc nebyla současná a paralelní, ale časově následná*, což byl další nový sovětský aspekt. Nadto mezi 12. a 15. květnem mystifikoval

¹⁶ Tippelskirch — AA, Moskva 4.4.1938, ADAP, D II, č. 127, str. 184-85.

¹⁷ G. Gauché, *Le Deuxième Bureau au travail 1935-40*, Paris 1955, 70; M. G. Gamelin, *Servir*, op. cit., 212; Osuský Benešovi, Paříž 5.4.1938, BA, Francie 1938 I-4, f. 39, AÚD KSČ.

¹⁸ Němec, ambasáda v Londýně — AA 8.4.1938, ADAP, D II, č. 122, str. 180.

¹⁹ Fierlinger Kroftovi, Moskva 16.4.1938, II 2, č. 59692-38, AMZV.

²⁰ Fabricius — AA, Bukurešť 30.4.1938; AA — Fabriciovi, Berlín 25.4.1938; záznam AA z 11.4.1938; vše ADAP, D II, č. 142, 137, 126, str. 198-99, 194 a 183.

²¹ Fierlinger Kroftovi, Moskva 24. a 28.4.1938, Moskva 1938 došlé č. 380 a 397, AMZV.

²² B. G. D. Laffan, *The Crisis over Czechoslovakia*, in: *Survey of International Affairs 1938*, Vol. 2, Oxford 1951, 132.

Litvinov vyslance Heidricha, čs. stálého delegáta v Ženevě, tvrzením, že Bonnet odmítl společné vojenské porady franko-sovětské: z přímého pramene o jednání Bonnet-Litvinov přece víme, že francouzský zahraniční ministr Litvinovovi nic podobného neřekl, ale ještě naléhal na specifikaci sovětské pomoci Československu. Souběžné klamání obou stran je pro sovětskou taktiku stejně příznačné jako Litvinovův poukaz vůči čs. diplomatovi, že prý „my [t.j. ČSR] jsme dosud od Sovětského svazu nic nežádali“ (!!) a že „jde o otázky, jež se nemohou diskutovat mezi diplomaty, ale jen mezi vojáky“.²³

Po vypuknutí květnové krize a vyhlášení čs. částečné mobilizace 20. května 1938 ujišťoval Alexandrovskij ještě ten večer, že SSSR splní své spojenecké závazky, dojde-li v příštích dnech k válce — jenže jen vůči svým kolegům v pražském diplomatickém sboru, nikoli v Černinském paláci, jemuž se po celou krizi vyhýbal. Ulitu, do níž se stáhla sovětská politika během květnové krize, přesvědčivě dokazují Schulenburgovy relace z Moskvy. 23. května — na vrcholu krize — upozorňoval Berlín na zdrženlivost sovětského tisku, upíral Moskvě zájem o dosažení průchodu Rumunskem a poukazoval na mizivou ochotu k nasazení sovětských válečných sil „jen kvůli Čechům“.²⁴ K nejzákladnějším dokumentům, jež osvětlují sovětskou pozici za květnové krize patří memorandum, předložené Schulenburgem měsíc po krizi:

„Mezi 20. a 25. květnem, tedy po 6 dní akutního nebezpečí války, sovětský tisk vůbec neznamenal kritické napětí. Teprve až po překonání krize přinesl (26. května) první komentář, který se opovážoval tvrdit, že k překonání krize a zažehnání válečného nebezpečí přispěla pevnost SSSR, ačkoli sovětská politika byla v osudných dnech zcela pasivní. Už po uklidnění situace sovětský tisk (30. května) příznačně zdůrazňoval nikoli spojenecké závazky SSSR vůči ČSR, ale doložku, která váže sovětskou pomoc na vystoupení Francie. V nejkritičtějším dnech (od 20. do 25. května), sovětská vláda krizi záměrně neregistrovala. Po zveřejnění Bonnetova ujištění Osuského (z 22. května), že Francie stojí bezvýhradně za ČSR, a je připravena k okamžité vojenské intervenci proti Německu, trvalo Kremlu plně 3 dny než se odhodlal konečně projevit své stanovisko, shodné sice s francouzským, ale podmíněné ve dvojím směru: formule, jež definuje sovětské stanovisko jen jako loajalitu SSSR k jeho spojeneckým závazkům o níž, nikdo nepochybuje, je příliš všeobecná a dovoluje mnohoznačný výklad: třídenní sovětské vyčkávání po proklamaci plnění francouzských závazků ozřejmuje, že Moskva se necítí vázána k synchronizaci svého vystoupení s akcí Paříže a že by snadno mohla zachovávat v příští krizi pasivitu i po realizaci francouzského vojenského zásahu... Je do značné míry *vůbec pochybné, zda by Rudá armáda vskutku pochodovala na obranu buržoazního státu*“.²⁵

Skutečný problém proto nezněl od května 1938: pomůže Francie, aby mohl pomoci i SSSR?, nýbrž pomůže SSSR, když pomůže Francie? Odstup čtyř

²³ Heidrich Kroftovi, Ženeva 14. a 15.5.1938, Ženeva 1938 došlé č. 452 a 454, AMZV.

²⁴ Schulenburg — AA, Moskva 23.5.1938, ADAP, D II, č. 213, str. 274.

²⁵ Týž — AA, Moskva 22.6.1938, tamtéž, č. 261, str. 336-338.

desetiletí dovoluje historikovi podepsat závěry, jaké v momentální situaci vyvozoval tehdy ze sovětského postupu německý diplomat: Sověti dávali najevo že jejich vlastní aktivní zásah odvisí a bude odviset na postupu franko-britském a že ani po vzniku války se aspoň v první fázi nebudou vázat a exponovat. Proto také se sovětská politika soustavně bránila konkretizaci a specifikaci svých spojeneckých závazků a trvala na tom, že předpoklady pro jejich aplikaci musí vytvořit jiné zainteresované velmoci. Čs. vyslanec v Moskvě byl po celou krizi deprimován, protože nemohl v kritických dnech vůbec mluvit s někým ze sovětského vedení. Až 25. května večer pronikl Fierlinger spolu s generálem Husákem, šéfem čs. vojenské mise, k Litvinovovi a Vorošilovovi, jejichž nezávaznost a neurčitost umožňovala Fierlingrovi referovat Benešovi jen o „velmi pravděpodobném účinném zásahu SSSR do konfliktu“.²⁶ Generál Husák si odnášel z jednání rozpačitý dojem a do Prahy nemohl poslat specifikaci sovětských vojenských akcí, k jejímuž zjištění byl do Moskvy vyslán. Už tehdy naznačili Sověti, že při realizaci pomoci přichází v úvahu i jiná cesta než bilaterálně dohodnutý průchod RA, a to poukazem na příslušné články Paktu Společnosti národů. K metodám, jež zapadaly do nové sovětské taktiky od 17. března, sáhl Litvinov koncem května i ve své ženevské debatě s Bonnetem, který chtěl vědět, co zamýšlí SSSR učinit konkrétně pro napadené Československo. Sovětský zahraniční komisař „otázku převrátil“, odpověděl, že „spíše se musí ptát on, co podnikne Francie“ a Bonnetův dotaz vůbec odmítl s impertinentním odůvodněním, že „by bylo lépe, kdyby se touto otázkou zabývala Francie“.²⁸ Proto také mohl Fierlinger koncem června dát britskému velvyslanci v Moskvě jasnou odpověď na jeho dotaz po způsobu sovětské pomoci a prozradil jen rozpaky a nejistotu poznámkou, že po německé agresi „vznikne v Evropě zcela nová politická situace“ a že „pak bude okamžitě nutné vyjasnění postoje jednotlivých států“.²⁹ Ovšem většina v Moskvě akreditovaných diplomatů byla už od konce května přesvědčena, že SSSR „chce za každou cenu zabránit, aby byl stržen do války“ a že absenci společné hranice zamýšlí „využít jako pohodlného ospravedlnění“ k nesplnění pomoci nebo aspoň k jejímu „omezení na minimum“.³⁰

Počátkem srpna upozorňoval rozbor německé ambasády v Moskvě znovu, že SSSR

„chce stůj co stůj zabránit, aby nebyl stržen do války a v případě konfliktu zaujímá postranní vyčkávací stanovisko. Absence společné hranice s ČSR poskytuje sovětské politice velkou manévrovací schopnost a možnost politicky operovat v různých směrech. Tak by mohla Moskva uplatnit neexistenci společné hranice jako pohodlnou záminku k nonintervenci nebo

²⁶ Fierlinger Benešovi, Moskva 26.5.1938, BA, Moskva 1938 I, f. 39, AÚD KSČ.

²⁷ Záznam Benešova rozhovoru s gen. Husákem, Praha 1.6.1938, tamtéž.

²⁸ Fierlinger Kroftovi, Moskva 28.5.1938, in: *Král*, Das Abkommen von München, op. cit., č. 97, str. 147.

²⁹ Fierlinger Kroftovi, Moskva 27.6.1938, in: *Král*, op. cit., z. č. 133, str. 185-186.

³⁰ Schulenburg — AA, Moskva 30.5.1938, ADAP, D II, č. 222, str. 285-88.

k omezené pomoci. S aktivnějším zásahem SSSR by bylo možno počítat jedině tehdy, kdyby se Německo octlo proti převaze evropské koalice a kdyby Moskva získala dojem, že výzvěň války se bude utvářet pro Německo nepříznivě“.³¹

Odhad německé diplomacie potvrzovalo Ripkovo a Benešovo jednání s Alexandrovským 11. a 16. srpna, v nichž se čs. politika odhodlala poprvé vystoupit s eventualitou sovětské separátní pomoci bez Francie. Alexandrovskij v obou rozhovorech otázku ignoroval, Ripka i Beneš se od té chvíle dívali na sovětskou pomoc vůbec skepticky a pomoc separátní vylučovali už úplně.³² Toto vše diskredituje pozdější sovětskou legendu o tom, že Moskva mezi 20 a 30. zářím 1938 separátní pomoc Praze nabídla a že nabídka byla odmítnuta; ve skutečnosti s otázkou separátní sovětské pomoci vystoupila poprvé politika československá, nikoli na vrcholu mnichovské krize, ale 7 týdnů před Mnichovem, a Sověti tuto čs. iniciativu ignorovali.

Koncem srpna dal německý velvyslanec v Moskvě provést podrobný průzkum sovětského stanoviska i alternativ aktivního sovětského zásahu v očekávané konflagraci a dospěl k závěru:

„1. Zatímco SSSR se pokouší aktivně exponovat Francii a Anglii ve vojenském předpolí proti Německu, sám zůstane zdrženlivý. 2. SSSR nebude pochodoval proti Německu, protože s ním nemá společnou hranici. 3. SSSR může napadnout Říši letecky. 4. SSSR může povážlivě narušit německé lodní dodávky železné rudy z Norska a Švédska minami, ponorkami a námořním letectvem. 5. SSSR může námořními i leteckými silami napadnout Východní Prusko a ponorkami rušit námořní spojení mezi Říši a Východním Pruskem. 6. SSSR bude... dalekosáhle podporovat ČSR válečným materiálem, především letectvem. Vyslání pozemních útvarů do ČSR je těžko proveditelné a ani není v sovětském zájmu. Vyslání technického vojenského personálu leteckou cestou není vyloučeno. 7. SSSR bude redukovat svou pomoc Československu na minimum už proto, aby na konci války disponoval intaktní armádou, takže jediným držitelem územních zisků by byl po válce SSSR“.³³

Celou záležitost shrnul na podzim 1968 český historik Lukeš takto:

„Bez znalosti nových sovětských dokumentů nelze s konečnou platností říci, mohl-li SSSR či měl-li v úmyslu podporovat eventuální ozbrojený čs. odpor do všech důsledků, zda zahraničně politická alternativa KSČ, žádající těsnou spolupráci se Sovětským svazem, i když Západ nedodrží závazky, byla skutečnou šancí k hájení státní celistvosti, kterou Československo propáslo... Dosud známé dokumenty neopravňují k závěru, že SSSR byl připraven pomoci Československu za všech okolností, bez jakékoli podmínky. Jestliže tomu tak bylo, pak očekáváme od sovětských historiků, že doloží tuto skutečnost sovětskými dokumenty a nebudou ji ilustrovat, přitom falešně, dokumenty československými“³⁴.

³¹ Tippelskirch — AA, Moskva 5.8.1938, ADAP, D II, č. 280, str. 370-72.

³² Záznam jednání Ripka-Alexandrovskij 11.8.1938; záznam jednání Beneš-Alexandrovskij 16.8.1938: BA, Moskva 1938, f. 39, AÚD KSČ; Fierlinger, op. cit., I, 123.

³³ Schulenburg — AA, Moskva 26.8.1938, tamtéž č. 396, str. 501-503.

³⁴ F. Lukeš, Poznámky k čs.-sovětským vztahům v září 1938, ČsČH 1968, č. 5, 706, 720. Analogicky a výrazněji nejnověji M. Hauner, Září 1938: kapitulovat či bojovat?, Svědectví 1974, č. 49, 155.

Dne 2. září 1938 se objevil u Litvinova francouzský chargé d'affaires Payart s otázkou, „jakým způsobem by SSSR zajistil pomoc Československu, když Rumunsko a Polsko stále odmítají povolit sovětský průchod“. Litvinov odpověděl:

„Francie je povinná pomoci Československu nezávisle na pomoci sovětské, kdežto sovětská pomoc je vázána na zásah Francie. Proto mají Sověti větší právo interesovat se o francouzskou pomoc. Poskytne-li ji Francie, je SSSR rozhodnut splnit všechny své závazky podle pařtu s ČSR a použít všechny schůdné cesty. Postoj Rumunska by se mohl snadno změnit, kdyby Společnost národů vydala usnesení, kvalifikující Německo jako agresora. I jen většinové, nikoli jednohlasné rozhodnutí v Ženevě v tomto smyslu by mělo nesmírný morální význam. Aby bylo možno vyhnout se válečnému nebezpečí, měly by západní velmoci a SSSR vydat společnou deklaraci, která by více než všechny ostatní prostředky mohla odvrátit Hitlera od válečného dobrodružství“.³⁵

Paříž i Prahu pochopitelně Litvinovovo prohlášení zneklidnilo. 3. září intervenoval na Benešův příkaz Fierlinger u Potěmkina, označil sovětské stanovisko za „příliš teoretické“ a dal najevo, že „by si přál vidět SSSR v aktivnější roli“; do Prahy referoval zároveň, že „*Sověty jsou odhodlány opustit ČSR, rozhodně že je nutno počítat s rezervovaným postojem SSSR v blízkosti se krizí*“.³⁶ Když se Fierlinger (5. září) pokoušel přimět Litvinova k revizi jeho stanoviska z 2. září, byl chladně poučen, že „jeho návrhy se sice mohou diskutovat, Společnost národů se ale za žádných okolností obejít nedá a věc se musí předem projednat se všemi na možném konfliktu zúčastněnými státy“ — tedy i s Německem.³⁷ 9. září došlo dokonce ke srážce mezi Fierlingrem a Potěmkinem: Fierlinger ostře vyčetl sovětským orgánům, že vyvolávají svým postupem pocit nedůvěry a přes Potěmkiny protesty konstatoval *Sověty vyvolávanou všeobecnou atmosféru vzájemné evropské nedůvěry, která podráždí Československu nohy*.³⁸ Moskva, překvapená všeobecným nepříznivým přijetím jejího návrhu z 2. září nejen v Praze, pokoušela se kolem 10. září negativní dojem neutralisovat, ale tak rozporně, že svůj záměr z 2. září ještě vyostřila. A už 11. září se Litvinov v ženevské debatě s Bonnetem vrátil na půdu svého návrhu z 2. září: Sověti sice své závazky splní, ale protože jejich pomoc je vázána na pomoc Francie, bylo by nutno otázku napadení ČSR nejdříve předložit Společnosti národů, jejíž rozhodnutí o agresi by mělo přimět Rumunsko k povolení průchodu.³⁹

³⁵ Kroftův záznam o rozhovoru s Alexandrovským 3.9.1938, in: Král, Das Abkommen von München, op. cit. č. 158, str. 212; Došlé 1938, č. 725, AMZV; Moskva 1938 — tajně č. 16, AMZV; Fierlinger, op. cit. I, 138; Lisický, op. cit., 44-45; Beneš, Mnichovské dny, Praha 1968, 311-312.

³⁶ Fierlinger — Kroftovi, Moskva 3.9.1938, došlé 1938, č. 726, AMZV; R. Coulondre, De Staline à Hitler, Paris 1950, 157.

³⁷ Fierlinger Kroftovi, Moskva 5.9.1938, Moskva 1938 došlé č. 729, AMZV.

³⁸ Týž témuž, Moskva 9.9.1938, tamtéž č. 746, AMZV.

³⁹ Les événements, op. cit. IX, 2624.

Dne 12. září se svěřil Fierlinger Coulondrovi, že Kreml „považuje za lepší zůstat v rezervě“,⁴⁰ a 15. září referoval do Prahy, že podle sdělení Coulondrova ženevský rozhovor Bonnet-Litvinov „vyzněl krajně neuspokojivě“, protože Litvinov „uhýbal a vůbec nechtěl říci, zda se SSSR vskutku bude pro nás angažovat“. ⁴¹ 16. září zapřísahala britská ambasáda v Berlíně Mastného, aby Praha nespolehlala na sovětskou pomoc, protože Litvinov navrhoval Bonnetovi předložení čs. otázky Společnosti národů před aplikací sovětsko-francouzské intervence proti Německu. ⁴² Týž den rumunský vyslanec v Moskvě vylučoval i jen ochotu Sovětů k pomoci a za nejpravděpodobnější považoval sovětské vyhrocování pozice Československa, které pak SSSR v poslední minutě opostí. ⁴³ Nebylo divu, že Krofta prohlásil právě 16. září na tiskové konferenci, že čs. branný odpor by nebyl bezvýhledný, jen kdyby

„Rusko závazně prohlásilo, že je ochotno a připraveno vést válku samo jen s námi bez Francie a Anglie. Ale čs. vláda si už zjednala jasno, že Sověti bez současné intervence Francie a Anglie odmítají překročit rumunské či polské hranice. Moskva je ochotna podporovat Československo jen takovou formou, jakou podporovala Španělsko“. ⁴⁴

A o den později Fierlinger:

„Litvinov uhýbal a odmítal znovu říci, co SSSR konkrétně podnikne. Mají se prohovořovat jen jeho návrhy, které se však obecně považují za nepraktické... Coulondre mi zajistě neztajuje, že odvolání Sovětského svazu ke Společnosti národů vyvolává pochybnosti. Budiž dojem, že Moskva se schovává za SN, jejíž mechanismus ve skutečném konfliktu vždy selže. V Paříži vládne podezření, že dnešní sovětský režim, vědom si svých slabin, nechce a nemůže riskovat válku a proto hledá alibi v Ženevě. Také příliš nápadné poukazování na nevyjasněnou pozici Polska a Rumunska působí špatně. Řekl jsem Coulondrovi, že nevyplácí jistou nechť SSSR jít dnes do války...“ ⁴⁵

Po prvním franko-britském „návrhu“ na odstoupení čs. pohraničí položil Beneš Alexandrovskému 19. září dvě základní otázky, jejichž pozitivním zodpovězením by mohl operovat proti západnímu tlaku. Otázka první a nechoulostivá — poskytne SSSR Československu okamžitou pomoc, splní-li Francie své závazky — zní v sovětské i naší dokumentaci identicky; v

⁴⁰ R. Coulondre, Von Moskau nach Berlin, Bonn 1950, 229-230.

⁴¹ Fierlinger Kroftovi, Moskva 15.9.1938, Moskva 1938 došlé č. 798, AMZV; Fierlinger, op. cit., I, 139.

⁴² Mastný Kroftovi, Berlin 16.9.1938, Berlin 1938, č. 149, AMZV.

⁴³ 71 1938 C, Vol. 4, Arch. ministerstva zahraničí Bukurešť.

⁴⁴ Hencke — AA, Praha 17.9.1938, AA — 18033 — SÚA Praha.

⁴⁵ Fierlinger Kroftovi, Moskva 17.9.1938 tajné č. 17 — došlé č. 831, AMZV; Fierlinger, op. cit., I, 143-144.

podání otázky druhé zjišťujeme mezi sovětským a čs. podáním rozpor. Alexandrovskij tvrdí, že Beneš mu položil jen doplňkovou procedurální otázku, zda SSSR bude podporovat Prahu v Ženevě, kdyby ta tam požadovala uplatnění čl. 16 a 17 Paktu SN proti útočníkovi.⁴⁶ Beneš naopak uvádí tuto výslovnou formulaci své druhé otázky: „Pro případ, že by však Francie definitivně odmítla splnit své závazky, jaký by byl postup SSSR, kdyby se Československo rozhodlo trvat na svém odporu a došlo ke konfliktu s Německem?“⁴⁷ Rozhodnutí pro Benešovu verzi je tím snazší, že mu po doručení Fierlingrovy depeše ze 17. září muselo záležet na vyjasnění eventuality takové pomoci závazným, oficiálním projevem sovětské vlády samé. Fierlinger, který v Moskvě asi nevěděl, jak Beneš obě otázky formuloval, kabeloval 20. září do Prahy, že Potěmkin ho právě seznámil s bezpodmínečně kladnou odpovědí na obě Benešovy otázky, jejichž znění, v sovětské verzi, reprodukoval.

Že tutéž moskevskou odpověď tlumočil Alexandrovskij v Praze až 21. září, by sice mohla být jen náhoda; není však vyloučeno, že Alexandrovskij se neobjevil u Beneše už 20. září večer jen proto, že Moskva chtěla vyčkat, aby přízpůsobila svůj postup západní reakci na pražské zamítnutí anglo-francouzských propozic. V každém případě přinesl Alexandrovskij sovětskou odpověď Benešovi až po pověstném nočním ultimátu franko-britském, jež konečně splňovalo naději, k níž se Moskva upínala od března, že francouzské opuštění Československa umožní Sovětům i opuštění paktu Praha-Moskva. Sovětský vyslanec opakoval známou podmínku, že ČSR se má obrátit v případě selhání Francie do Ženevy, jejíž většinové rozhodnutí proti agresí by Moskvě stačilo k aplikaci sovětské pomoci. Beneš odtušil, že „to by bylo v naší dnešní situaci příliš málo“, a požadoval sovětskou intervenci ještě před projednáváním agrese v Ženevě. Ovšem je pravda, že téhož dne, ale už po kapitulaci Prahy před ultimátem Paříže a Londýna, přinesl Alexandrovskij Benešovi druhou odpověď Moskvy, podle níž i jen předložení čs. stížnosti proti agresí v Ženevě a její diplomatické oznámení v Moskvě by Sovětům stačilo k aktivnímu zásahu.⁴⁸ Proč Beneš 21. září v časovém rozpětí mezi oběma rozhovory s Alexandrovským ustoupil franko-britskému tlaku, aniž vyčkal druhou odpověď Moskvy, která by mu bývala mohla umožnit odmítnutí ultimáta, proč nepřijal nový slib Sovětů a nehledal v něm východisko, když se zdálo, že Moskva uvažuje o upuštění od podmínky, kterou sledovala od 2. září?

⁴⁶ Nové dokumenty k historii Mnichova, Praha 1958, č. 38.

⁴⁷ E. Beneš, Mnichovské dny, Praha 1968, 316.

⁴⁸ Beneš, Mnichovské dny, 317; Kroftovo prohlášení na schůzi vlády 23.9. (Mnichov v dokumentech, Praha 1958, II, 163); Kroftovo prohlášení na tiskové konferenci 21.9. (nezařazené spisy, s.s., AMZV).

Máme k dispozici četné přímé doklady, že Beneš sám a čs. vedení vůbec (v atmosféře, vzniklé 21. září a po něm), posuzovali sovětskou separátní pomoc jako hazardní hru s nedozírnými následky. V Praze se stále ještě počítalo s tím, že ČSR by musela bojovat jen s SSSR jako jediným spojencem pouze v prvních týdnech války, že ale pak by západní velmoci přece do války byly strženy. Čs. politika si představovala, že tak by přece jen došlo k aktivizaci celoevropské antinacistické koalice na Západě i na Východě, byť časově postupně, přičemž separátní pomoc sovětská měla umožnit udržení čs. odporu právě v prvních maximálně 4 válečných týdnech. Tato kalkulace byla hlavním motivem pražského přijetí franko-britského ultimáta 21. září.⁴⁹ Také zdánlivý obrat v postoji Moskvy, jak jej naznačuje druhá sovětská odpověď Benešovi z 21. září, se dá vysvětlit odhadem, který převládal i v Moskvě, že na Západě je ještě reálná vyhlídka zvratu.⁵⁰ Tato kombinace se však na Západě plně splnila až na jaře 1940 a když se 21. září 1938 prokázala jako předčasná, obávala se Praha, že izolovaná válečná koalice čs.-sovětská by musela nejen narazit na prudký odpor Západu pod záminkou boje proti bolševismu, ale dokonce formovat vojenskou podporu Německa Západem proti izolované čs.-sovětské frontě. Tedy obava, že politická forma paktu čtyř, jaká se měla realizovat v Mnichově, by mohla přejít v koalici válečnou, která by Československo rozdrtila ještě katastrofálněji než nacistická mašinérie sama. Beneš byl přesvědčen, že

„se k válce v této chvíli jen na jednu frontu — a to frontu východní — společně se Sovětským svazem odvážit nemůžeme a v zájmu svém i SSSR ani nesmíme... Kdybychom byli šli hned do války s Německem jen za podpory Sovětského svazu, bylo by došlo k těmto důsledkům: a) celý západní svět by byl věřil, že Hitler se svou propagandou o Československu jako nástroji bolševisace střední Evropy má pravdu, a byl by se obrátil proti nám. Maďarsko a Polsko by přirozeně hned všemi silami pomáhaly v útoku proti nám pod záminkou, že nesmějí připustit přechod sovětského vojska přes své území, a pomoc Sovětského svazu nám by byly prohlašovaly za útok Sovětů proti sobě; b) Francie a Anglie... by byly zaujaly stanovisko přinejmenším vyčkávací...; c) Vražedný plán určitých reakčních západních kruhů, dostat za každou cenu do války nacismus proti bolševismu... a upoutat tak nacistické Německo jako „hráz proti bolševismu“ plně na střední Evropu, kterou by na dlouhá léta ovládalo, by byl býval uskutečněn pomocí Československa. Nevylučoval jsem ani eventualitu, že by se nakonec reakční kruhy západní demokracie daly dokonce strhnouti k přímé pomoci Německu proti Rusku... Řekl jsem si rozhodně: k této eventualitě přispět nesmíme. Do takového nebezpečí SSSR a především sebe přivést nesmíme...“.⁵¹

⁴⁹ 21.9. prohlásili Blum, Herriot a Reynaud Ripkovi a Nečasovi, vyslaným do Paříže Benešem, že takový zvrat se v dohledné době nedá ve Francii vážně očekávat (*H. Noguères, Munich ou la drôle de la paix*, Paris 1963, 153; DGFP III/2, č. 996), což se Beneš telefonicky dověděl během porad o ultimátu a což pak rozhodujícím způsobem determinovalo jeho přijetí.

⁵⁰ Fierlinger Kroftovi, Moskva 21.9.1938, Moskva 1938/došlé č. 866, AMZV.

⁵¹ *Beneš, Mnichovské dny*, 318-320; *týž, Úvahy o slovanství*, Londýn 1944, 245-247.

Tato až 1942 formulovaná úvaha by jistě mohla působit jako dodatečná subjektivní ospravedlňovací konstrukce politika, který se pokouší zbavit se své zodpovědnosti za kapitulaci, obráží však nesporně tehdejší myšlení Benešovo a potvrzují je pozdější historické interpretace, jejichž autoři tuto úvahu Benešovu ještě znát nemohli.⁵² i výpovědi čs. politiků.⁵³

Beneš se ale ještě obával dvojsečného nebezpečí, vyjádřeného otázkou: „Měli jsme se pokusit otevřeně jít jen s Ruskem a vzít na sebe všechny důsledky toho včetně bolševické revoluce za současného odporu Západu?“⁵⁴ Kdyby se Československo pokusilo zachránit se před Hitlerem úzkým spojením s SSSR, uvažoval Beneš, pak by v každém případě doplatilo na odpor Západu proti sociální revoluci ve střední Evropě — buď zánikem státu v případě vítězného tažení Německa a Západu proti bolševismu nebo sovětizací státu za udržení jeho formální státní suverenity a integrity v případě neúspěchu protisovětské války.

Ale ať tak či onak, věci byly už rozhodnuty. Dne 23. září Litvinov v Ženevě vyhlásil:

„Čs. vláda nepoložila otázku sovětské pomoci nezávisle od pomoci francouzské (!)... Když Československo přijalo britsko-francouzské ultimátum, jež ve svých důsledcích *zahrnovalo vypovězení smlouvy čs. sovětské*, sovětská vláda měla nepochybně právo se této smlouvy zříci. Moje vláda přesto odpověděla, že poskytne-li Francie svou pomoc, smlouva čs.-sovětská *opět* vstoupí v platnost. Kdyby však Francie zaujala vůči německému útoku proti ČSR desinteresující stanovisko, bude sovětská vláda zproštěna jakýchkoli závazků vůči Československu. V tomto případě by mohl SSSR přijít na pomoc jedině na základě svého vlastního dobrovolného rozhodnutí nebo na základě usnesení Společnosti národů, nikdo ale, *zdurazňuji, nikdo nemá právo požadovat sovětskou pomoc z právního hlediska*“.⁵⁵

⁵² F. L. Schuman, *Soviet Politics at Home and Abroad*, New York 1946, 286; J. Wheeler-Bennett, *Munich: Prologue to Tragedy*, London 1948, 175.

⁵³ Tak Krofta zdůraznil 21.9. na schůzi vlády i na tiskovce, že „kdyby přišel jen SSSR, celá Evropa by tím byla poštována proti nám... To by bylo šílenství, kdybychom to dělali“ (Protokol schůze minister. rady 21.9.1938, PMR, SÚA; nezařazené spisy, AMZV). 30. září prohlásili ministři Dérer a Vavrečka v rozhlase, že čs. vojenský odpor jen se sovětskou podporou „by chápala celá Evropa jako válku bolševismu proti Evropě“ a „my bychom se dostali do otevřeného nepřátelství se západním světem“ (sborník SSSR a ČSR, Praha 1938, 129).

⁵⁴ Beneš dr. Lad. Rašínovi do Prahy, Londýn v listopadu 1938, BA II Anglie 1938, f. 39, AÚD KSČ. Poválečná publikace tohoto dopisu (E. Beneš, *Šest let exilu a druhé světové války*, Praha 1946, 22-32) tuto větu z průhledných důvodů vypouští.

⁵⁵ Nové dokumenty k historii Mnichova, č. 51; Heidrich Kroftovi, Ženeva 23.9.1938, Ženeva 1938, č. 161, AMZV; Beneš, *Mnichovské dny*, 315.

Krajně nespolehlivý, protože zcela nekontrolovatelný údaj o vyhlášení pohotovosti sovětských sil v západním pohraničí SSSR je ovšem v rozporu s celou linií sovětské politiky od 2. září. Tato kachna, kterou dal moskevský komisariát obrany 25. září předložit v Paříži, už svou formou musela vyvolávat podezření z nedbale inscenovaného manévru. Moskva dala totiž ujistit Paříž o přesunu 30 sovětských divizí „do území bezprostředně souvisejících s hranicí“ a o pohotovosti leteckých a tankových sil.⁵⁶ I kdyby měla tato informace reálné jádro, ze sovětské oficiální formulace nijak nevyplývalo, v jaké vzdálenosti od hranic údajná armáda zaujala pozice — v žádném případě ne přímo před hranicí, jinak by sovětská stylizace nemluvila o „územích bezprostředně souvisejících s hranicí“, což by vzhledem k rozloze SSSR mohlo být také 200-300 km od hranic; síla 450.000 mužů (30 divizí po 15.000 mužích) dosahovala 41 % vsutku mobilizované a třetiny mobilizovatelné čs. armády; celé opatření by mělo jen ryze teoretickou hodnotu politického gesta, protože násilím vynucený průchod mohl být lehce kvalifikován jako agrese proti Rumunsku či Polsku. Podezřelá je také komunikační cesta, zvolená v Moskvě pro předání této informace a napovídající zřetelnou mystifikaci, myslitelnou snad ještě vůči Paříži, nikoli ale vůči Praze: tam se dozvěděli o údajné sovětské vojenské koncentraci ne z druhé, ale ze čtvrté ruky; Fierlinger se o věci dověděl v Moskvě od Coulondra, informovaného z Paříže, takže linie mezičlánků vypadala takto: Moskva — sovětská ambasáda v Paříži — Quai d'Orsay — francouzská ambasáda v Moskvě — Fierlinger — Praha. Proč Sověti volili cestu tak komplikovanou a zprostředkovanou, proč nevyrozuměli Prahu přímo, šlo-li o opatření k obraně Československa, se dá vysvětlit jedině nebezpečím, že v Praze by hned nebo brzo rozpoznali její nepodloženost.

Jiná věc. Na vrcholu záříjové krize zaznamenáváme obrat ve stanovisku Bukurešti, která 24. září oficiálně oznámila do Moskvy, že „*nemá námitek proti masivním leteckým transportům mužstva, zbraní a munice z SSSR do ČSR rumunským vzdušným prostorem*“.⁵⁷ Sověti reagovali na rumunskou nabídku 25. září — tedy v den, kdy oznamovali svou údajnou pohotovost do Paříže — ochotou k přijetí různých dřívějších rumunských stipulací, aniž se vůbec dotkli rumunského návrhu vzdušného mostu (těžiska Comnenovy nůty) nebo se dokonce pokusili jej použít.⁵⁸ I když Rumuni opakovali svou nabídku vzdušného mostu ještě 27. září, dosud známé prameny poukazují jednoznačně, že Moskva ze své strany nepodnikla jedinou sondáž k

⁵⁶ Fierlinger Kroftovi, Moskva 26.9.1938, Moskva 1938 došlé č. 968 PZ 17, AMZV.

⁵⁷ Rumunská nota Komisarátu zahraničí SSSR, Bukurešť 24.9.1938 (předání Potěmkinovi v Moskvě 24.9. v 11.05); Comnen Kroftovi, Ženeva 24.9.1938 (šifr. telegr. v 9.15; příjem v Praze ve 12.05), obojí: 71 1938, C 8, Vol. 1, AMZV Bukurešť; Fierlinger Kroftovi, Moskva 25.9.1938, Moskva 1938 došlé č. 936, AMZV; zprávy čs. legací v Bukurešti a Moskvě do Prahy z 24., 25. a 27.9.1938, Výzkum. středisko MZV, AÚD KSČ: velvysl. Ott — AA, Tokio 3.10.1938, Polit. Abt. IV, Pol. 3 Rumänien-Russland, Bd. 2, PAAA Bonn.

⁵⁸ Fierlinger Kroftovi, Moskva 25.9.1938, Moskva 1938 došlé č. 937, AMZV.

jednání s Bukureští ani před zářijovou krizí ani během ní:⁵⁹ rumunská iniciativa byla Moskvě nepohodlná.

Po Chamberlainově poselství Benešovi, že Hitler zahájí útok 28. září ve 14,00 hodin, ozvaly se sice v nočním zasedání čs. vlády 27. září hlasy, že ČSR může spoléhat na sovětskou pomoc: Litvinov měl prý prohlásit, že v případě války se SSSR snadno a brzo dohodne s Francií a Anglií, že Hitlerovy požadavky kvalifikoval jako nepřijatelné a znovu ujišťoval, že SSSR splní svou povinnost. Takové závěry se však jeví jako iluzorní: už 26. září *Izvěstije* publikovaly celé znění paktu Praha-Moskva a komentovaly je důrazem na to, že v případě pasivity Francie je SSSR „zproštěn jakýchkoli závazků vůči Československu podle přesného smyslu smlouvy“. Na druhé straně britská delegace v Ženevě, která 28. září ráno zjišťovala, do jaké míry by byla reálná sovětská představa o usnesení Společnosti národů, označující Německo za agresora a uvádějící v platnost čl. 16 a 17 Paktu SN, byla kategoricky ujištěna, že s takovým usnesením vůbec počítat nelze.⁶⁰ Několik hodin před svoláním mnichovské konference tak zřetelně vystoupila do popředí obmyslnost sovětského triku nahradit spojeneckou pomoc asistencí, vázanou na Společnost národů: bezvýchlednost ženevské opory byla jasná předem, proto se také Praha nikdy do Ženevy neobrátila, aby neprejudikovala sankci agrese či diktátu nejvyšší mezinárodní organizací. Očekávajíc zahájení nacistického útoku 28. září ve 14,00, obrátila se čs. vláda 27. září večer do Moskvy s *oficiální žádostí o okamžitou leteckou pomoc, na kterou však nikdy nedošla odpověď*, ačkoli den předtím nabízel zástupce náčelníka sovětského letectva v Praze generálu Fajfroví okamžitý přilet 750 bombardovacích a stíhacích letadel; nabídka byla vděčně přijata, ale nikdy nedošlo k její realizaci.⁶¹

Místo přípravy pomoci zabývala se Moskva právě na vrcholu krize kalkulacemi, jak využít válečného konfliktu k sovětizaci střední Evropy: 27. září varovala Moskva Prahu před tím, zajistit Československu tyl územními koncesemi Polsku, s otevřeným náznakem, že SSSR se pokusí v příznivé situaci dosáhnout společné hranice s ČSR na účet Polska ve východní Haliči, sousedící s Podkarpatskou Rusí a východním Slovenskem⁶² — tedy příprava anekse, k níž vskutku došlo 1939 a definitivně 1945. Do jaké míry sledovala Moskva plány sovětizace Československa cestou splnění své spojenecké pomoci jak za zářijové krize, tak už rok před ní, ozřejmují

⁵⁹ Lukeš, op. cit., 713; Fierlinger Kroftovi, Moskva 22. a 24.9.1938, Moskva 1938 došlé č. 862 a 903, AMZV; Schulenburg — AA, Moskva 26.9.1938, ADAP, D II, č. 620, str. 758. Na troji osobní apel Benešův sovět. vládě z 26.-28.9., aby SSSR zřídil vzdušný most ve smyslu rumunské nabídky, neodpověděla Moskva buď vůbec nebo vyhýbavě (Fierlinger Benešovi, Moskva 27. a 29.9.1938, Moskva 1938 došlé č. 962 a 990, AMZV).

⁶⁰ Britská delegace Halifaxovi, Ženeva 28.9.1938, DBFP II, 594.

⁶¹ Fierlinger Kroftovi, Moskva 27.9.1938, Moskva 1938 došlé č. 961, AMZV; svědec. výpovědi generálů Fajfra a Nosála v procesu s kolaboranty (Svobodné noviny 19.-20.2.1947).

⁶² Fierlinger Kroftovi, Moskva 27.9.1938, srv. pozn. 103.

dosud neznámé dokumenty. Na zasedání moskevského Politbyra v půli září 1937 prohlásil maršál Vorošilov jako komisař obrany:

„V nepříliš vzdálené době bude se půda Československa třást pod kroky Rudé armády... V případě války může sovětská moc použít prostředků, jakých by se ostatní státy neodvážily... V případě vpádu Rudé armády do ČSR v rámci vojenské intervence SSSR proti agresi hitlerovských fašistů myslíme na zřízení velké Dunajské sovětské republiky (ČSR, Maďarsko, Rumunsko, sever. Jugoslávie) pod českým vedením“.⁶³

Pro tuto sovětizaci se pokoušel položit základy Dimitrov, vyslaný Kominternou do Prahy, kde tajně působil od 14. září do 4. října 1938:

„V Praze se D. snaží organizovat nejzazší odpor proti každé koncesi v sudetské otázce a zpracovává hlavně české ultranacionalistické kruhy, studenty, mladé důstojníky, levé křídlo sociální demokracie, liberálně levicové novináře, dělnické a odborářské funkcionáře. Přitom je mu zcela lhostejný osud dnešní čes. vlády, resp. Beneše — ano, politické struktury Československa a dokonce jeho státnosti vůbec. Jde mu o zneužití chaotických poměrů po vzniku války k provedení revolučního programu Kominterny. Východisko k tomu má tvořit instalace systému Rad (t.j. sovětů) v ČSR po proniknutí Rudé armády na její území. Takovým způsobem chce Dimitrov, resp. Kominternu převrátit ozbrojený odpor ČSR proti Německu k cíli přeměny Československa v první silný opěrný bod sovětského systému ve střední Evropě“.⁶⁴

Jakmile se vynořily první náznaky řešení krize konferencí velmocí, pokoušela se Praha prosadit účast SSSR: už 16. září požadoval Coulondre na zákrok Fierlingrův na Paříži, aby se nesvolávala žádná konference bez sovětské účasti, resp. aby Francie odmítla podíl na takové konferenci;⁶⁵ i Beneš připouštěl od 26. září diplomatické řešení krize jen pod podmínkou sovětské i čes. účasti na konferenci.⁶⁶ Fierlingrova demarše v Moskvě 28. září, že „nám nesmírně záleží na tom, aby SSSR nebyl vyloučen z případně mezinárodní konference“,⁶⁷ byla však už bezpředmětná a nemohla nijak zasáhnout do sovětského postoje k pověstné výzvě Rooseveltově z

⁶³ Reichssicherheitshauptamt — AA, Berlin 10.11.1937, Polit. Abt. II — Verschluss 73, Po g Russland Politische Angelegenheiten der UdSSR, Bd. 4, PAAA Bonn. Poněkud obskurní provenienci pramene vyrovnává projev francouz. vojen. ataše v Bukurešti z května 1936 v témž smyslu (Svědectví č. 56, str. 583).

⁶⁴ Velvysl. Welezek — AA, Paříž 20.9.1938, Botschaft Paris, 480 S, Russland, Bd. 22, PAAA Bonn. Dimitrovovu konspiraci dodatečně zjistilo čes. ministerstvo vnitra, jehož údaje (pres. MV-MZV, Praha 7.10.1938, Kab. 1938, č. 4352/taj., AMZV) plně odpovídají německé relaci. Srv. i O. Janeček, Pokyny J. Dimitrova k činnosti Komunistické Internacionály na pomoc boji ČSR proti fašismu, Přísp. k dějinám KSČ 1963, 860-882.

⁶⁵ Fierlinger Kroftovi, Moskva 27.9.1938, Moskva 1938/došlé č. 907, AMZV.

⁶⁶ Týž témuž, Moskva 26. a 28.9.1938, tamtéž č. 971; Fierlinger I, 164.

⁶⁷ Týž témuž, Moskva 28.9.1938, tamtéž č. 986; Fierlinger I, 165.

téhož dne. Moskva zodpověděla Rooseveltův apel pozitivně, projevila svou podporu i ochotu účastnit se konference: o meritu střeoevropského napětí se však Sověti ani nezminili, takže jejich odpověď dovolovala výklad velmi volný a posílala dojem, že by na konferenci nepřišli s vlastním hotovým návrhem na řešení krize či dokonce na modifikaci Hitlerových územních požadavků.⁶⁸ Ovšem na Západě zároveň převládala obava, že SSSR jako účastník konference by mohl požadovat nebo i prosadit pozvání ČSR jako plnoprávného účastníka konference, na níž by pak mohl vzniknout poměr hlasů 4:2. Takový odhad appeaserů byl ovšem falešný: nebezpečí, že by Sověti konferenci či její verdikt takto zablokovali, nebylo velké. Jestliže Sověti už po půl roku zdůrazňovali nutnost zabránit válce za každou cenu, jestliže oni *první* navrhovali „konsultaci velmocí“, t.j. konferenci divergentní v cíli, ale identickou ve formě a metodě, jestliže důsledně usilovali o vznik takové konstelace, která by jejich pomoc vylučovala, pak není vůbec jisto, jak by byli vskutku na konferenci postupovali a zda by sice snad neprosadili jistou redukci odstupovaných oblastí, zásadně ale hlasovali s Anglií, Francií a Itálií ve prospěch Hitlerův. Že nejde jen o hypotetickou spekulaci, nasvědčují indicie v sovětském stanovisku z 29. září vůči Berlínu i Praze.

Potěmkin se v rozmluvě s německým velvyslancem 29. září sice rozčiloval — jistě právem — nad konferencí bez účasti SSSR jako nad „zrozením paktu čtyř, který chce vnutit Evropě svou vůli“, ale jinak trval na tom, že čs. otázka se dá řešit *jedině* „všeobecnou“ konferencí; vyslovil zadostiučinění nad Rooseveltovým podnětem, „který šťastně doplňuje sovětský návrh z března t.r.“.⁶⁹ Nenapovídá už taková rozpornost, že přes verbální protesty Moskva uvítala konferenční řešení i bez vlastní účasti jako právě onu konstelaci, která ji zbavovala všech závazků a vylučovala z koncertu velmocí a kterou Sověti sami tak úporně připravovali?

Čs. vedení kapitulovalo před Mnichovem opět hlavně z toho důvodu, který jsme uvedli jako stimulans kapitulace z 21. září: z obavy, že ČSR by byla stigmatizována jako nástroj a předvoj bolševizace Evropy a zničena v anti-sovětském křížovém tažení Německa i Západu. Na zasedání vlády 30. září v poledne uvedli Beneš a Krofta jako hlavní zdůvodnění přijetí diktátu a nereflektování na pomoc SSSR:

„Je velice pochybné, zda by nám Sověti v takové situaci chtěli pomoci a kdyby ano, zda by jejich pomoc byla účinná. Kdyby nám Rusko přišlo na pomoc samo, všichni by táhli proti

⁶⁸ Tamtéž; záznam MZV z 28.9.1938, II 466, č. 191, 511 38, AMZV; chargé d'aff. Kirk State Departmentu, Moskva 28.9.1938, FRUS 1938 I, 695.

⁶⁹ Schulenburg — AA, Moskva 29.9.1938, ADAP, D II, č. 667, str. 800.

němu a Západ by postupoval proti nám... Ze strachu před komunismem půjdou Angličani a Francouzi s Němci".⁷⁰

Ale i tak, než vláda takto argumentovala, prezident republiky to zkusil ještě jednou.

30. září v 7,30 ráno, 6 hodin po podpisu mnichovského diktátu, povolal si Beneš sovětského vyslance a položil mu tři otázky, jejichž zodpovězení požadoval přímo od Kremli během 4 hodin, t.j. do 11,30 téhož dne:

„1. Jaké stanovisko zaujme SSSR, bude-li Československo samo klást vojenský odpor v důsledku odmítnutí mnichovského diktátu?; 2. Je SSSR ochoten poskytnout plnou vojenskou pomoc v takovém případě bez ohledu na Francii a Společnost národů, a jestliže ano, za jakých podmínek?; 3. Jaké stanovisko by zaujal SSSR, kdyby ČSR kapitulovala?“

Přes důraznou naléhavost Benešovu kabeloval Alexandrovskij jeho otázky do Moskvy až v 11,20, deset minut před zahájením osudového zasedání vlády, které rozhodlo pro kapitulaci.⁷¹ A tak ve 12, 15 oznámil prezidentův kancléř Alexandrovskému telefonicky, že Beneš už netrvá na odpovědi, protože vláda, zbavena poslední a jediné naděje, se rozhodla kapitulovat, přičemž dal najevo krajní podiv, proč sovětský vyslanec tak dlouho čekal na Hradě a neodeslal depeši do Moskvy okamžitě.⁷² Odpověď Kremli na otázky z 30. září ráno, velmi *kladná*, přišla přece, přímo výsměšná svým časovým určením: 2. října v 17, 45 si objednal Potěmkin Fierlingra a prohlásil mu v odpověď na Benešovy dotazy (*58 hodin po jejich formulaci, 54 hodin po přijetí diktátu Prahou a 36 hodin po zahájení německé okupace Sudet*), že Sověti „nám nesměle vyčítají kapitulaci a jsou názoru, že naše vůle k odporu by byla přece přinutit Francii, aby šla s námi. *Sověty byly připraveny pomoci nám v každém případě a za všech okolností bez ohledu na Mnichov, kdybychom jej byli nepřijali*“(!).⁷³

Beneš četl tento názor (neboť to byl jen názor) 2. října ve 23 hodin, Krofta o půl hodiny dříve. 4. října pak četli oba ve Fierlingrově relaci, proč Alexandrovskij otálel s odesláním Benešových dotazů a proč na ně Moskva odpovídala po dvouapůl dnech: Benešovy otázky prý byly přijaty v Moskvě „s nedůvěrou jako pokus svalit zodpovědnost za čs. kapitulaci na sovětskou vládu.“⁷⁴

Že Sověti na splnění svých závazků vůči ČSR vážně nepomýšleli, ani v době kdy při nás ještě stála Francie, osvětluje ostatně terénní průzkum, pro-

⁷⁰ Protokol zasedání vlády 30.9.1938, PMR, SÚA. Velmi přesně analyzoval Benešovu motivaci kapitulace právě v tomto smyslu (rezignace na sovětskou separátní pomoc) F. Lukeš, Beneš a SSSR. Sešity pro mladou literaturu 1968, č. 21, 45.

⁷¹ Záznamy dr. Schiezla, sekčního šéfa KPR, z 30.9.1938 v 8,25; 10,15 a 11,05, T. 1534, 1545 a 1567 38. Arch. kanceláře prezidenta republiky (AKPR) Praha.

⁷² Šámalův záznam z 30.9.1938 ve 12,20, T. 1589 38. AKPR.

⁷³ Fierlinger Kroftovi, Moskva 2.10.1938 (19,18), Moskva 1938 došlé č. 1047. AMZV.

⁷⁴ Fierlinger Kroftovi, Moskva 3.10.1938, Moskva 1938 došlé č. 1049 taj., AMZV.

vedený nacistickými diplomaty a agenty na rumunsko-sovětské hranici a uzavřený až po Mnichovu:

„Bylo zjištěno, že všechna dosavadní hlášení byla falešná. O přípravě transportů válečného materiálu z SSSR ani o jakékoli koncentraci sovětských pozemních nebo leteckých sil nemůže být vůbec řeči. Nic nepoukazuje na ruské záměry průchodu, což ještě drtivěji než dosud potvrzuje, že *Sovětský svaz ani mezi 19. a 30. zářím ani v první půli září nikdy nepomýšlel na to uvést v chod svou válečnou mašinérii, aby poskytl Československu vojenskou pomoc*“.⁷⁵

Shrňme závěrem: Sovětský svaz od března 1936, kdy se po Hitlerově obsazení Porýní zhroutil evropský bezpečnostní systém, zahájil soustavné machinace, které mu hned několika směry otvíraly manévrovací prostor, aby se vyvlékl z plnění spojeneckých závazků tak, že by se nedopustil otevřené zrady a zdánlivě si zachoval tvář. Prostředků k tomu měl celou řadu: především abstenci společných hranic, kterou se Moskva nepokusila překonat, ale její negativní dosah ještě zvýšit, jak blokováním vojenské konvence s ČSR její vazbou na prioritní vojenskou konvenci s Paříží, tak torpedováním průchodu Rumunskem a uzavíráním cesty k jeho povolení, v pokročilé, akutní fázi nadto nahrazováním spojeneckého paktu kolektivním mezinárodním řešením mimo rámec paktu, od počátku září 1938 pak vazbou paktu na rozhodnutí Společnosti národů. Tím vším Moskva postupně spojenecký pakt s Prahou suspendovala a přesunovala své závazky do oblastí, které vylučovaly jejich plnění. Periodizačně lze rozčlenit sovětský postup do 5 fází, které zároveň vyjadřují dynamickou gradaci sovětského distancování:

1. *Od května 1935 do března 1936*, t.j. od uzavření spojenecké smlouvy do remilitarizace Porýní a prvních prokazatelných projevů sovětské nemožnosti i neochoty k pomoci
2. *Od března 1936 do února 1937*, t.j. k sovětské nótě, počítající jen s leteckými a námořními transporty do Francie
3. *Od února 1937 do března 1938*, t.j. do vyhlášení doktriny o vazbě spojeneckých závazků na kolektivní (konferenční) řešení.
4. *Od března 1938 do 2. září 1938*, t.j. od znehodnocení funkčnosti paktu Praha-Moskva jeho podřízením mezinárodní iniciativě po vyhlášení závislosti paktu na rozhodnutí Společnosti národů
5. *Od 2. do 30. září/2. října 1938*, t.j. vlastní zářijová krize s rozpětím od vazby paktu na Ženevu přes manévrování, jež 21. září dotlačilo Prahu k první kapitulaci, až po záměrné zdržení a opoždění odpovědi na Benešovy dotazy z 30. září ráno

S výjimkou první fáze před březnem 1936 platí zjištění, že SSSR pomoc poskytnout nejen nemohl, ale především nechtěl.

⁷⁵ Fabricius — AA, Bukurešť 8.10.1938, Polit. Abt. IV, Pol. 3 Rumänien-Russland, Bd. 2, PAAA Bonn.